

SZERBHORVÁTH GYÖRGY

A kisebbségi mint tudományos sarlatán

„Ha ma már kevesen is élnek a hajdani magyarirtás áldozatai közül [sic!], vagy ha a leszármazottaik már nem érzik az összefüggést a hajdani és a mai sorsuk között, akkor miért kell ismételtlen a múltban vájkálni?”
Vajda Gábor¹

Vajda Gábor: *Remény a megfélemlítettségben. A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete. 1. k. (1945–1972).*

Szabadka, Magyarországtudató Tudományos Társaság, 2006. 503 oldal

Ha egy könyvkiadó nevében benne foglaltatik, hogy „Tudományos Társaság”, joggal gondolhatjuk, az általa kiadott könyveket a kiadó, a társaság tagjai is tudományosnak tartják. Ám ez tudományfilozófiailag és -szociológiailag korántsem ilyen egyértelmű. Kezdve onnan, hogy egy „Tudományos Társaság” kiadhat nem tudományos jellegű műveket, egészen odáig, hogy az, egy csoport összeáll és tudományos társaságot hoz létre, nem feltétlenül jelenti, tudományos igénnyel is bírnak munkáik.

Kissé zavaros indításnak hathatnak a fenti sorok egy recenzió esetében, de innen kell kezdenünk. A szabadkai székhelyű társaság munkái gyakran – véleményem szerint – egyáltalán nem állják ki a tudományoság próbáját. Sajnos egyszerűen csak arról van szó, hogy egy kis, kb. kétszázhetvenezres kisebbségi közösségben bárki, minden következmény nélkül, olyan társaságot alapíthat, amelyet akar, s annak nevezzi, aminek csak kedve szottyán. Ez esetben pedig a társaság minden valódi tudományos kontroll nélkül úgy „tudóskodik”, ahogyan csak akar.

¹ Vajda Gábor: Önmegismerés és cselekvés. *Aracs*, 2007. 4. sz. 8.

A nevezett szabadkai társaság elnöke Gábrity Molnár Irén, s a fenti kiadásért is ő felel. A kisebbségi „tudományos” életre jellemző módon ő (illetve társasága) immunis a szakmai bírálóakra. Amikor pár éve az újvidéki *Híd* 2005. novemberi számában az újvidéki Magyar Tanszék vezetője, Bányai János, illetve egyik tanára, Gerold László is megsemmisítő kritikát² írt munkájáról,³ amelyben a vajdasági magyar tudományos könyvkiadást tekintette át, nem reagált rá semmit – másutt a hallgatás beleegyezésnek számít, és az illető pozíciója megrendül a tudományos(nak nevezett) életben. Bányaiék olyan súlyos vádakkal illették ugyanis, ami nem maradhatott volna reakció nélkül: silánynak és zűrzavarosnak, magyartalannak minősítik dolgozatát, hiányos szakértelméről beszélnek. A reakció viszont elmaradt, Gábrity Molnár azóta is háborítatlanul tevékenykedik Szabadkán, íme, ő felel e „tudományos” kiadványért is. Külön érdekesség, hogy a szóbanforgó tanulmánykötethez az MTA „Magyar Tudományosság Külföldön” Elnöki Bizottságának elnöke írt ajánlást – ám természetesen sem az MTA áldását adó Berényi Dénes akadémikus részéről, sem a könyv felvidéki szerkesztői és kiadói részéről nem érkezett reagálás (ami végül is, ismervén a kisebbségi tudományos életet, nem meglepő, sőt „normális”).

Mondani sem kell, az, hogy Gábrity Molnár miért nem vette figyelembe az újvidéki Forum „tudományos” kiadványait, magától értetődő bizonyos, már hagyománnyal bíró konfliktusok fényében, az Újvidék és Szabadka közti ellentét okán. „Szabadka” nem tartja elfogadhatónak szakmailag „Újvidéket”, s fordítva. A dolog komikus jellegét viszont az kölcsönzi, hogy szakmailag is elfogadott társadalomtudományos kutatás egyik helyen sem folyik, ahogyan az újnak kinevezett központban, Zentán sem. (Irodalomtörténeti- és tudományi pedig csak „Újvidéken”, azaz az újvidéki Magyar Tanszékhez köthetően.) Egyes kutatók – budapesti közvetítéssel – ugyan lekutattak ezt-azt, de mindez igen „puhának” tűnik. Mi sem jellemzőbb, mint hogy a reprezentatívnak szánt kötetben, a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet által kiadott *Délvidék – Vajda-*

² Bányai János: Ilyen lenne, ilyenek lennének? *Híd*, 2005. 11. sz. 86–89.; Gerold László: Hozzá nem értés felsőfokon. *Híd*, 2005. 11. sz. 90–103.

³ Gábrity Molnár Irén: A magyar tudományos könyvkiadás a Vajdaságban az utóbbi másfél évtizedben. A vajdasági magyar nyelvű tudományos könyvkiadás válogatott bibliográfiája (1990–2005). In: *A határon túli magyar tudományos könyvkiadás*. Összeállította és szerkesztette Simon Attila. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2005.

ság – Társadalomtudományi tanulmányokban⁴ Gábrity Molnár Irén normatíve közelít a kérdéshez: „A vajdasági magyar tudomány [és az mi lenne?! – SzHGy kérdése] új önszerveződésének folyamatában vagyunk, hiszen a társadalmi közéleti [sic!] feltételek is dinamikusan [?!] változnak az országban. Soha jobban, mint most, szükségünk van a tudós elit pozitív magatartásformájára [?!]. A változó társadalmi értékek és a csüggedés időszakában a megoldási javaslatokra kell összpontosítanunk.”

Mint láthatjuk, Gábrity Molnár koncepciójában a kisebbségkutatónak, nemzetmentő értelmiségiként megoldási javaslatokat kell letennie az asztalra egy olyan világban, ahol változnak a társadalmi értékek (ez is egy hatalmas közhely), ráadásul csüggedős időszak van – ám azt nem mondja meg, kik csüggednek, mennyire és miért, és ki állapította ezt meg tudományosan... (Ha a szerbiai elnökválasztáson induló közös magyar jelölt körüli hurráoptimista hangulatot vesszük, ami a sajtóban hatalmas teret kapott, illetve maga a sajtó generálta, éppenséggel semmiféle csüggedés nincs a Vajdaságban a magyarok közt – már ha ismét csak a sajtót olvassuk.) A tudós elit pozitív magatartásformáját kéri számon – ebből az következik, hogy mindeddig negatív vagy közömbös magatartásformával bírtak? De egyáltalán, mit jelent ez a szóösszetétel?

Gábrity Molnár avitt tudomány- és kutatásfelfogása valahol a 20. század eleji társadalomtudományos(nak próbáló lenni) gondolkodás szintjén mozog. Hovatovább vajdasági magyar tudományosságot emleget. De vajon kik lennének a vajdasági magyar társadalomtudósok?

Nyilván, akiket társaságuk kiad, megszólaltat. Jellemző, hogy a zentai kiadványba, amely a tömbmagyarság embereit, a „szabadkaiakat” tömöríti inkább, nem is került olyan „újvidéki”, aki konfliktusban állna Gábrity Molnárékkal. Az már csak hab a tortán, hogy a kötet alcímével ellentétben a tanulmányok java aligha mondható társadalomtudományinak (mint pl. az irodalomtudományi, a művelődéstörténeti, a helyismereti vagy a nyelvészeti írások). A helyes sokkal inkább a bölcsészettudományi jelző lett volna.

Zárójelben megjegyezhetjük, hogy miközben a Vajda Gábor által felélés szerkesztőként jegyzett *Aracs* c. szabadkai folyóiratban, melyben mindig a nyelvi igényességet kérik számon másokon, elképesztő helyesírási hibákat produkálnak. Úgy, hogy a kontextus ismerete nélkül az

⁴ Papp Richárd (szerk.): *Délvidék – Vajdaság – Társadalomtudományi tanulmányok*. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2007.

még félreérthető is lenne, éppen Gábrity Molnár egyik tanulmányában,⁵ melyben nem kevesebb, mint kilenc táblázatban is válaszként így adták meg a *nemigent*: „Nem igen”... De ennél sokkal súlyosabb szakmai hibákkal is találkozhatunk, hiszen pl. úgy érdeklődtek arról, szükség van-e egy egységes vajdasági vagy egy Kárpát-medencei magyar médiaház működtetésére, hogy éppen a médiaház definícióját nem tudhattuk meg mi sem, és feltételezhetően a válaszadók sem. Miközben az *egységes médiaház* fogalma egyáltalán nem bevett, tehát aligha érthető a földi halandók számára, így nekem sem. Hacsak nem a szocialista érában favorizált egy és oszthatatlan sajtópalotára gondolunk, amit lám, most visszaírnunk.

Mindezt azonban nevezhetnénk akár piszlicsáré helyi, vajdasági, kisebbségi ügynek is – attól még nem omlik össze a tudomány vára, hogy a határon túl egyesek kóklерkednek. De már fontosabb, ha „kutatásaik”, interpretációik megjelennek a szélesebb nyilvánosságban is. Így történt ez 2007 végén, miután Budapesten sajtótájékoztatót tartottak a Kárpát Panel 2007 nevezetű kutatásról.⁶ A Kárpát-medencei magyarságot vizsgáló szociológiai felmérés vajdasági részéről Gábrity Molnár Irén számolt be, megállapítva, a vajdasági magyar válaszadók 76,5 százalékát székelyekkel tölti el, hogy magyarnak született, majd megállapítja: „ennek az okát mindenképpen ki kellene vizsgálni”! Ez az eredmény olyan meglepetést váltott ki, hogy ha az egyébként igen figyelmetlen vajdasági magyar sajtó nem is kapta fel az MTI által is hírbe foglalt „szenzációt”, a marosvásárhelyi *Népiújság* cikkének címe már ez volt: „A vajdasági magyarok többsége székelyi magyarságát”.⁷ Ám még mielőtt elkezdenénk azon morfondírozni, hol is tévesztettek ennyire utat a vajdasági magyarok, fogadjuk meg Gábrity Molnár ajánlását, miszerint ezt a kérdést meg kell vizsgálni, s nézzük meg a kötetben megtalálható tabellákat: ebből kiderül, hogy Gábrity Molnár egyszerűen fordítva olvasta le az adatot, tehát a helyzet az, hogy a vajdasági magyarok 76,5 százaléka egyáltalán nem székelyek, hogy magyarnak született. Egyébként Gábrity Molnár arra, hogy itt valami nem stimmel, rájöhett volna, ha kicsit

⁵ Gábrity Molnár Irén: A délvidéki magyarok regionális tudata. *Aracs*, 2007. 4. sz. 50–54.

⁶ A kutatás eredményeit lásd: Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.): *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái. Gyorsjelentés*. Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2007. 308.

⁷ A sajtóvisszhangról lásd: Papp Z. Attila: Kárpát Panel 2007: egy kutatás gyors-hatása. *Regio*, 2007. 4. sz. 107–127.

elgondolkodik, hiszen a vajdasági magyarság – akár a többi populáció – sokkal magasabbra értékeli a saját, mint mások közösségét, ezzel pedig nem lehet egyenes arányosságban a szégyen.

S itt térhetünk rá a kötetre. Vajda Gábor egykor az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének hallgatója volt, majd a tanszékhez szorosan kötődő Hungarológiai Intézet munkatársa 1969-től 1978-ig. Távozásának pontos okai előttünk ismeretlenek. Mindenesetre az bizonyos, hogy Vajda az irodalmi élet egykori fejedelmének, Bori Imrének volt lelkes tanítványa, hogy aztán kenyértörésre kerüljön sor köztük. Vajda távozik Újvidékről, s 1995-ben megjelent irodalomtörténetével, *A magyar irodalom a Délvidéktől Trianontól napjainkig* c. kötetével⁸ végképp leszámolt korábbi munkásságával is, hiszen elsősorban nemzeti szemszögből vizsgálta a szóbanforgó időszakot. Az újvidéki irodalomtörténészek és -tudósok természetesen nem fogadták el álláspontját (vitára sem igen méltatták), ahogyan Vajda Gábor sem fogadja el az újvidékieket (Borit annak haláláig, továbbá Bányai Jánost, Gerold Lászlót, Utasi Csabát, Faragó Kornéliát stb.)

Ez az irodalomtörténeti munka egyébként egyértelműen a most recenzálandó kötet előzménye, sőt utóbbi irodalomtörténeti része valószínűleg kibővítése az előbbinek, a koncepció ugyanaz: a műalkotásnak egy értelme, célja van, az, hogy *szolgálja* a közösség megmaradását. Egyfajta szenvedéstörténet mindkét kötet: mivel a közösség szenved, hisz kisebbségbe került, diktatúrák alatt él, nincsenek jogai, lehetőségei stb., az írónak sincs más dolga, mint szenvedve írni, szenvedve leírni a szenvedő közösség életét. Minden más e közösség megmaradása ellenében van. Régről ismerős ez a kotta, igaz, a népnemzeti szólam most kisebbségire lett hangszerelve. Leginkább Veres Péter felfogásához hasonlítható: az írónak népben-nemzetben kell gondolkodnia, a magyar írónak nemzetével, fájával kell sorsközösségben élnie, amellyel testben-lélekben azonos. Értelemszerűen Vajdánál is az következik mindebből, hogy mivel a nép sorsa rossz, szenved, az írónak is busongania kell. Azok az írások, amelyek nem e témáról nem e hangnemben szólnak, nem is lehetnek hát jók esztétikailag sem – Vajdánál etika és esztétika a véletlekig leegyszerűsítve olvad össze. Csak az erkölcsi értelemben jó író írhat szép műalkotást is. Hogy pedig ki a jó író? Azt Vajda mondja meg.

⁸ Vajda Gábor: *A magyar irodalom a Délvidéktől Trianontól napjainkig*. Budapest, Berebény, 1995.

Emiatt aztán a kötet műfaja sem meghatározható, hisz még erkölcs-prédikációnak is elmegy. Egy a biztos: a tudományos köntös, ami alatt azonban pőrén egy kentaur áll. Épp e kettősségből, pontosabban e hármasságból következik a kötet szerkezete, annak szétesettsége. Mert ez a kötet semmiféle tudományos próbát nem áll ki (s erről még lesz szó), s mivel összekeveredik benne az irodalomtörténet az eszmetörténettel, az sem világos, végül milyen problémát akar körbejárni? Az irodalomét, az irodalmi életét? Vagy a kisebbségi közgondolkodását? Ha mindkettőt, mégis, mi lenne a közös nevező? Miért válik mindkettő ugyanúgy problematikussá? Miféle sajátossága ez a kisebbségi életnek? Vajda azonban ilyesfajta kérdéseket nem tesz fel, megy a maga útján: ez jó, ez nem jó.

Méginkább zavaros, hogy Vajda ritka kivételektől eltekintve úgy tekint az egész vajdasági magyar problematikára, mint egy kereklen lezárható egységre. Noha szól arról, hogy az 1945 utáni jugoszláv és szerb politikai mező miképpen határozta meg a vajdasági magyart, de szinte csak megemlíti ezt. Ráadásul úgy tekint az egész időszakra, mint amikor csak elnyomás volt, vagyis egyrésztől volt a titói diktatúra, másrésztől a magyarok. Szintén csak jelzi, mert mégsem mehet el mellette teljesen, hogy a jugoszláviai innovatív kulturális-művészeti, társadalomtudományos, filozófiai stb. mozgalmak, irányzatok, folyóiratok stb. miképpen termékenyítették meg a vajdasági magyarok életét. De itt is elsősorban az általa negatívnak bélyegzett folyamatokat emeli ki. Mintha az egykori Jugoszláviában a magyarokat csak kalapáccsal ütötték volna, miközben – tudjuk jól – éppen az összmagyarság e része volt legkevésbé *elnyomva*, hogy a Vajda által használt, felületes publicisztikai nyelvezeten szóljunk. Ugyanakkor az az érzésünk, hogy Vajda mindennek utána sem nézett, nem is ismeri a vonatkozó időszak idevágó (szak)irodalmát. A kontextusból teljesen kiszakítva vizsgálja meg a vajdasági magyarság ezen időszakát. Jellemző az is, hogy noha eszmetörténetről beszél, sem az 1945 előtti, sem az azutáni magyar(országi) gondolkodók műveit nem veszi elő, s azon jugoszláv ideológusokét is (vagy nevezzük őket mégiscsak gondolkodóknak) csak éppen egy picit, s csak azt, ami magyarra lefordítódott mindazokéból, akik akkoriban az egész jugoszláviai teret meghatározták. Miközben közhely, hogy az, ami a vajdasági magyarok politikai, kulturális életében történt, illetve hogy mi történt(hetet)t, mi íród(hat)ott, mi jelen(hetet)t meg, mindvégig leginkább annak függvénye volt, mi történt Jugoszláviában, miképpen alakul a szerb elit viszonya a központi jugoszláv elittel. Ám az olvasó erről alig olvashat valamit, ezért az, aki nem

ismeri elég jól Jugoszlávia 1945 utáni történetét (s nem csak a politikait, de a kulturális stb. történetét is), annak alighanem az lesz az érzése, hogy a vajdasági magyarok egy zárványban tengették életüket a szocializmusban. Ez azonban közelszem igaz, a felemelkedés útját a legrebellebbekben kívül a titói rendszer minden magyar számára is nyitva hagyta, s nem pusztán a későbbi háborús idők miatti (jogos) nosztalgia szépíti meg az egykori időszakot. Magam sem állítom, hogy az a szabadság birodalma lett volna, sőt! De Vajda göcsörtösen azt akarja bizonygatni, *az iszonyatos elnyomás* közepette az értelmiség java *behódolt* a rezsimnek, hol tudatosan, hol öntudatlanul. Az effajta szótárral viszont véleményem szerint nem lehet pontosan leírni a történetet, legfeljebb az egyik mellékszálát.

A dolog pikantériája, hogy az 1945-ben született Vajda most saját kortársairól, egykori kollégáiról, barátairól, szerkesztőtársairól, azok műveiről, gondolkodásmódjáról igyekezett összegző jellegű eszme- és irodalomtörténetet írni. A fentebb jelzett, „Szabadka” és „Újvidék”, Vajda és mások közti egykori konfliktusok már megelőlegezik, hogy csakis elfogult alkotás születhetett. Vajda Gábor ugyanis sajátos „tudományos” pozíciót választ magának.

Az még csak hagyján, hogy büszkén az MTA köztestületi tagjának vallja magát – noha a *határon túli* köztestület tagja, ahová bárki jelentkezhet, akinek tudományos fokozata van és magyar. Tipikus módon e címet azonban a határon túli „tudományos” életben úgy használják, mintha akadémikusokról lenne szó. Ez akár lényegtelen momentum is lehetne. De hogy Vajdának nem sok köze van a tudományhoz, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy saját magáról a kötetben egyes szám harmadik személyében ír! S aki nem tudja, ki ő, a kötetet olvasván azt hihetné, hogy a témától, a kortól, a benne szereplő emberektől teljesen független elemzőről van szó. Noha az 1960-as évek második felétől kezdve Vajda a vajdasági magyar kulturális-irodalmi élet tevékeny tagja, rendszeresen publikál, főleg kritikákat, tanulmányokat, részt vesz a vitákban, szerkeszt stb. Ám itt mintha éppen az lenne a célja, hogy magát teljességgel kivonja a történetből, és egy másik képet alakítson ki magáról. Személyes emlékeit nem eleveníti fel, mintha tényleg nem akkor és ott élt volna, mintha nem lett volna mindennek szem- és fültanúja is. Ez teljesen furcsa, szokatlan egy olyan könyv esetében, amely a társadalmi kontextust is figyelembe veszi (bár, mint jeleztük, csakis a vajdasági magyart). S ez már csak amiatt is sajnálatos, mert Vajda valójában hatalmas munkát végzett el: 1945-től kezdve szinte mindent elolvasott, ami a Vajdaságban magyar nyelven

megjelent (csak a helyi lapokat nem). Maga az első is már ötszáz oldalas, vaskos és nagy formátumú kötet, amelyet egyébként a kötet recenzense, Hornyik Miklós a könyv hátoldalán „alapozó mű”-nek nevez.

S Hornyiknál is megállhatunk egy pillanatra, hiszen ismét csak szimptomatikus jelenség tűnik fel a láthatáron. Hornyik 1991-ig tevékeny részese volt a vajdasági közéletnek, irodalomtörténészként és szerkesztőként is, majd Magyarországra távozott. A Vajdával jó barátságban lévő Hornyik a könyv szinte egyedüli pozitív alakja: „mind a mai napig tartó hitelességgel fogalmaz”, „joggal írja”, „hiteles kritikája”, „a legszókimondóbb”. Sőt: „A kritikusok között Hornyik Miklós írta a legtöbb időtálló bírálatot a délvidéki magyarok irodalmáról. Azzal is összefüggésben, hogy a nyelvi igényességre saját maga mutatott példát.” Hovatovább az egykoron általa főszerkesztett *Képes Ifjúság* c. hetilap „a Délvidék minden idők legjobban szerkesztett újságja”. Ilyen dícséretnek után nyilvánvaló, hogy Hornyik nem fogja negatívan recenzálni a könyvet, s egyenesen „alapozó mű”-nek nevezi. Innentől egy „normál” tudományos közegben mindenki elhajtaná e kötetet a belterjesség vádjával, ilyen fokú fraternizálás ugyanis éppen a hitelességet kérdőjelezi meg, azt az objektivitást, amelyre Vajda hivatkozik. A magasságokba emelt, egykori szerkesztő Hornyik – mint alant még érzékeltetni próbálom – ugyanis alapvető hibákat nem vett észre a kötetben, a nyelvi igénytelenségektől kezdve a történelemhamisításon át a forráshiányig.

Méginkább nagyobb baj, hogy maga Vajda Gábor isteníti saját módszerét, amelyről először is – tökéletesen érthetetlenül – kijelenti, hogy a szellemtörténet eszmeközpontú irányzata, „amely a történetiség és a dialektika talaján áll. Ez a beállítottság, remélem, megóvott a szélsőségektől. Nem lehettem jobb- vagy baloldali, tehát nacionalista, antiszemita, illetve talajtalan ’általános ember’ sem.” (20. o.) Már a megfogalmazás is igen pontatlan, suta, de csak remélni merjük, Vajda nem arra gondolt – mint ami egyáltalán kiolvasható –, hogy aki jobboldali, az nacionalista, antiszemita, aki meg baloldali, az talajtalan „általános ember” (és ez meg végképp mit jelenthet?!).

Vajda ugyanígy megveregeti saját maga vállát, s világosan megmondja, milyen jögon helyénvaló minden állítása: „Több mint egy évtizedes rendszeres kutatásaim mellett a velük párhuzamosan folyó, illetve azt legalább két évtizeddel megelőző kritikus tevékenységem jogosít föl arra a felvetésre, hogy helyénvalóak a vizsgálódásom szempontjai.” (20. o.) Mondanunk sem kell, hogy eleve gyanús, ha egy eszme- és irodalomtör-

ténetet író – aki a kötet alcímével is jelzi, nem adja alább, ez bizony *történet* – saját alkotásának helyénvalóságát ítéli meg (ez talán a kritika dolga – ráadásul e témakörben *helyénvalóságról* beszélni amúgy sem lehet).

Szintén unikális jelenség, és a tudományos diskurzusokban elképzelhetetlen, hogy Vajda Gábor saját magáról végül egyes szám harmadik személyben ír. Hogy még nevetségesebb legyen, (ön)kritikusan: „Részben Bányai kritikai sznobizmusának hatására vezethető vissza (a szintén bácsfeketehegyi származású) Podolszki Józsefnek és Vajda Gábornak a sokszor terjengős és tudálékos esszéírása, nagyképű megállapításokra hajlamos kritikusai tevékenysége...” (334. o.) S mivel Vajda Gábor Bányai 1973-as kritikakötetét lehúzza, ugyanezen Vajda Gábor „dogmateremtő beállítottságáról” szól, középiskolai tanári szintről beszél, „Vajda kritikusai naivitásáról” (340. o.)

Az, hogy Vajda egyfelől magabiztosan kijelenti módszere helyénvalóságát, korábbi kritikai munkásságával kérkedik, azért is furcsa, mert egy önéletrajzi írásban⁹ nem titkolja, hogy az e kötetben igencsak bírált *Új Symposion* vonzaskörébe került: „A hatvanas évek második felének Jugoszláviájában, az európai tavasz szelének közeledését érezve még lehetett hinni abban, hogy ha nem nemzetté is, de a többségekkel egyenrangú nemzetiséggé válhat a jugoszláviai magyarság. Mint a Magyar Szó ösztöndíjasa, az Ifjúsági Tribün magyar műsorainak szerkesztője, később pedig az Új Symposion rovatszerkesztőjeként e remény jegyében dolgoztam; tudva azt, hogy az utóbb naivnak bizonyult és sokszor nagyképű, tudálékos szövegeink szellemi felüdülést jelentenek a magyarországi értelmiségnek, amelyhez többször is csak átcsempészve lehetett eljuttatni folyóiratunkat. Számos, a magyarság sorsát érintő írást is megjelentettünk az Új Symposionban. [...] Az utópizmus és a műközpontúság symposionista (részben újbaloldali) fábólvaskarikája befolyásolt akkoriban. A jövő felé irányultság az emberek testvériesülését jelentette – valósi-kommunista alapon. [...] Művelődés- és könyvkritikáimban Sinkó Ervinnek és tanítványának, Bosnyák Istvánnak példamutatásához közel, a nyugati liberális marxistáktól is megtámogatottan és fiatalos naivitással a sztálinista dogmákat vettem célba, anélkül, hogy Titót bármikor is eszményítettem volna. Én mindenesetre a tiszta tudomány mélyvizében,

⁹ Vajda Gábor: Vallomás a pályámról. *Aracs*, 2002. 3. sz. (internetes kiadás: http://aracs.org.yu/folyoirat/2002_03/cikk_07.htm)

világnyelvek mohó tanulásában igyekeztem magamra találni. A lukácsi esztétika iránt főleg Végel László keltette föl az érdeklődésemet.”

Ezek után világos, hogy Vajda Gábor cselekvő részvevőként egy jó memoárkötetet talán letehetett volna az asztalra, de hogy másokat most, negyven évvel később azért bíráljon, amit önkritikusan – ami ugyan akár dicséretére is válhatna – a saját fejére olvas, visszás megoldás. De nincs mit csodálkozni akkor, amikor már a címlapon helyesírási hibával találkozunk:

REMÉNY
A MEGFÉLEM
LÍTETTSÉGBEN

– azaz kötőjel nélkül írják le a szót! Ráadásul megfejthetetlen, mit jelenthet a cím, főképpen a kérdéses időszak vonatkozásában. Ez csak az első kötetre vonatkozik, az 1945–72-es időszakra? Vagy az egész szocialista időszakra? (Némiképp érthetetlen a periodizáció is, hisz e kötetben öt fejezet is 1973-ig tárgyalja az adott kérdést.) Ki reménykedett és ki volt megfélemlítve? A vajdasági magyarság, vagy az értelmisége, esetleg mindenki?

A reménytelenségre, legalábbis a kötetet illetően, inkább Vajda szemlélete ad okot. Még egyszer szögezzük le: hatalmas munkával állunk szemben, ám ennek nem sok értelme lett, mert Vajda mindent egy szemüvegen át néz: egyfajta etnocentrikus „eszme- és irodalomtörténet” ez, ahol valami vagy valaki csak akkor jó, ha kellőképpen nemzeti érzelmű és csakis a vajdasági magyarság érdekeit nézi s védi. Minthogy azonban a szocializmusban Vajda szerint *mindenki* megalkuvó volt, értelemszerűen csak pár író mutatott jó példát, ám ők sem mindig (pl. Herceg János, Németh István stb.), Vajda minden egyes cikket, tanulmányt, könyvet, verset és regényt ebből a szémszögből olvas, elviselhetetlen módon túldimenzionálva a létbeágyazottság mannheimi tétélet. Eközben zavaros fejtegetésbe kezd a vajdasági magyarok felelősségéről és más nációkhoz való viszonyáról.¹⁰ Vajda ugyanazt az író- és értelmiségfelfogást képviseli, mint Gábrity Molnár: az író, akárcsak a társadalomtudós, olyan értelmiségi, aki megvizsgálja, mi van, majd megmondja, mi legyen... Miközben

¹⁰ Talán nem túlzás, ha Vajda leegyszerűsítő historizálását a magyar fajvédelem (ami nem a rasszizmussal egyenlő természetesen!) eszmerendszeréhez hasonlítjuk, amely szintén mindent *magyar* szempontból vizsgált meg, azaz egy mindent politikai szempontból elbíráló primitív tudomány-, irodalom- és művészetszemlélet tesz magáévá. Ehhez lásd: Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok – A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris, 2007. 217.

a kötetben, az adott időszakot szemlélve, maga Vajda törekszik arra, hogy kimutassa kortársairól: akkortájt nem ismerték fel a dolgokat, össze-vissza beszéltek és írtak, mondták meg, mi hogy van s legyen...

Már a kötet elején hátborzongató nemzetkarakterológiai általánosításokat olvashatunk: „A szorongó magyarnak viszont – aki sokszor nem is tudott a maga fajtája ellen elkövetett gonosztettekről – juttatott annyit a jugoszláv társadalom, hogy bizonytalanság és büntudat húzza vissza, ha anyanyelvi kultúrájának visszaszorulása miatt tiltakozni akart.” (19. o.) De gyakran az sem kibogozható, hogy egy-egy ilyen állítás mely időszakra vonatkozik. Egy helyütt a vajdasági „magyarság szolgálalkú viselkedése”-t emlegeti (20. o.), másutt meg dicséretti e közösséget: „a viszonylag nagy munkakultúrával rendelkező magyarok” (29. o.), akik aztán „a politikai passzivitástól eltekintve, megfelelő módon viselkedtek.” (33. o.) Innentől kezdve nemigen tudunk miről beszélni, effajta kijelentésekkel nem lehet vitatkozni, ennek semmi köze sem a tudományhoz, sem az eszme- és irodalomtörténethez, sőt a legszimplább publicisztika elvárható szintjét sem üti meg.

Vajda minden más téren is általánosít. Eleve egy közhelyes tévhitből indul ki: „kultúránkat irodalmivá formálta a napi politikai érdek” (21. o.), ami annak az esszéisztikus megfogalmazásnak az átformálása, miszerint a kisebbségi (vajdasági magyar) kultúra alapvetően irodalmi kultúra (lásd Bányai János koncepcióját), amit szintén nehéz igazolni tudományos eszközökkel; az olvasási adatokkal, szokásokkal meg végképp nem – az pedig, hogy a titói hatalom az írók javával kesztyűs kézzel bánt, még megint nem jelent semmit. Legfeljebb az állítható, hogy a kisebbségi értelmiségiek közt sok az író.

Ebben a könyvben azonban kár ilyesmit keresnünk: noha eszmetörténetről van szó, Vajda azt sem definiálja, mit ért eszmén, nemzetén, nacionalizmuson, nem állít fel hipotéziseket, hogy azokat igazolja vagy elvesse. Alapvetően nem megértő szándékkal nyúlt a témához, hanem inkább a politika fekete-fehér logikája szerint ítél emberekről és művekről. A nemzetárulás kifejezést is használja, volt tanárát, Bori Imrét pl. felmenti e vád alól – csak éppen azt nem tudjuk meg, ki s mikor vádolta meg Borit ezen igen súlyos, politikai váddal (aminek kisebbségiek esetében még értelme sincs – a kérdés ugyanis az, *mi* a hazá?).

Vajda akkor sem mérleget és érvel, amikor arról szól, minek *kell* lennie az írónak: „... az írónak történésszé is kell adaptálódnia [?!] akkor, amikor a tantervből kiszorul a magyar történelem, és – persze, rejtett

módon – moralistává is, hiszen az iskolában (noha többnyire még lepezett formában) a barbárság van kialakulóban. Ezek a kérdések lebegtek előttem az írások és munkásságok jelentőségének fölvezolásakor.” (21. o.) Nos, ha Vajda előtt *ilyen* kérdések lebegtek, nem csoda, ha végül semmit sem fogunk érteni – és lehet ugyan elmarasztalni az iskolarendszert, de az, hogy az iskolában barbárság volt-van kialakulóban, szintén egy hamis publicisztikai igény(telenség)ű állítás, amit először is adatokkal kéne alátámasztani, már ha egyáltalán operacionalizálható a barbárság mint olyan fogalma (és nem az).

Vajda mindennel ilyen lazán bánik, de önjelölt eszmetörténészként a fogalmak alapvető jelentésével sincs mindig tisztában. A két világháború közti jugoszláv királyi diktatúrát például szerb fasizmusnak minősíti (58. o.), amely – persze szerinte főként – a vajdasági magyarokat sújtotta, ám ez mindenképpen túlzás: kétségtelenül diktatúra volt, amely asszimilálni igyekezett a magyarokat is, de hogy fasiszta lett volna a rendszer, egyszerűen fogalmilag nem igaz. Vajda történelmi tényként kezel olyasmit is, amit aztán nem bizonyít, illetve nem ad meg semmiféle forrást, pl.: „Ha a pártközpont nem is tájékoztatta a szerkesztőséget a nemzettársaik ellen foganatosított irtó hadjárattól, a szerkesztőségbe érkezett névtelen levelekből aligha maradhattak ki a magyarságitársról szóló megrázó hírek.” (27. o.) Ilyenkor tehát nem jelzi, honnan tudja mindezt, ki számolt be erről, hol olvasta – az *aligha* kifejezés pedig egyenesen arról árulkodik, Vajda egyszerűen ezt így gondolja és kész –; másrészt megmosolyogtató, hogy a magát irodalomtörténészként is definiáló Vajda a rendőri (és igencsak magyartalan) nyelvezetet használja (*irtó hadjáratot foganatosítani*).

Vajda számára minden magától értődő és egyértelmű. A kötet természetesen igen sokat foglalkozik a korszak legjelentősebb irodalmi-művészeti-kulturális mozgalmával, azaz az *Új Symposion* folyóirattal és a körülötte csoportosulók munkáival, de Vajda csak úgy odahányja értékítéleteit. Pl. szerinte a hatvanas évek első felében, azaz „a mozgalom első éveiben – elsősorban Tolnai révén – az anarchizmus határozta meg a Symposionnak mint az Ifjúság mellékletének arculatát” – és ezt mintegy a formabontó külsővel igazolja. (212. o.) Vajda egyáltalán nem definiálja az anarchizmus fogalmát sem, ráadásul a szakirodalom sosem nevezete anarchistának a *Symposiont*, sokkal inkább „csak” (neo)avangárdnak. És itt említhetjük meg Vajda könyvének sokadik nagy hibáját: a szakirodalom teljes mellőzését, akár a történelmi, akár az irodalom- és eszmetörténeti

munkákról esetében. Alig hivatkozik egy-két irodalomtörténeti elemzésre vagy visszaemlékezésre (egy kezünkön megszámlálhatjuk hivatkozásait), noha az végképp nem állítható, hogy a korszak feldolgozása sehol sem állna. Vajda azonban maga ítélkezik mindentről, miközben senkivel sem száll végül vitába. A másodlagos irodalom felhasználásának ilyenfokú hiányát éppen a mű sínyli meg.

Valójában az egész könyvet piros ceruzával kellene aláhúznunk. E terjedelmesre nyúló recenzióban végül csak arra vállalkozhatunk, hogy még pár jellegzetes hibát kiemeljünk, így érzékeltetve, nem egyedi esetekről beszéltünk eddig sem. Ilyen tehát a *nemzetkarakterologizálás*: „Markovics az új társadalomban immár szabadon érvényesülő cigányember alkotóképességét juttatja kifejezésre. Méghozzá azoknak a jugoszláviai magyaroknak az irodalmában, akik ily módon is bizonyíthatják: semmiben sem azonosak azokkal, akik Hitler csatlósaiként a cigányokkal is úgy bántak, mint a zsidókkal.” (91. o.) Öt oldallal korábban egyébként ugyanez a Hitler-csatlós toposz jelenik meg, ráadásul versek (!) kapcsán: Fehér Ferencről írja, hogy „a korai (1942 és 1947 között született) lírai versek tanúsága szerint költőnk minden ízében a Hitler csatlósaiként sodródó magyar társadalom gyermeke volt, ha a legelső, nincstelen parasztréteg származékaként is adatott születnie.” (86. o.) Ezek a mondatok ugyanúgy érthetetlenek és értelmezhetetlenek, mint a következő is: Deák Ferencről írja, hogy „alkotói szerencséje volt a katolikus papsággal szembeni, reformátusságából eredő ellenszenv”. (264. o.)

Említettük már Vajda stílusát is, azaz magyartalanságait, íme, még egy példa: „... a közlemény aláíróit, a Kiadói Tanács tagjait tizenegyen alkotják” (476. o.) Ez azért megmosolyogtató, mert elsősorban a symposionista írókról jegyzi meg számtalanszor, hogy „többsége nem volt nagy barátságában az anyanyelvével” (328. o.) Kérdés tehát, ő milyen barátságban áll a magyar nyelvvel, ha Németh Istvánt „olvasmányélménnyel terhelt szerző”-nek nevezi, akinél „az elbeszélések hibája a szerző stílusirányzati beállítottságán múlott” (94. o.) Másutt pedig mindenféle idézet és hivatkozás nélkül magánál az érintettnél is jobban tudja, mit gondolt az a szocializmusról, a kisebbségekről, hogy a magyaroknak meg kell szenvedniük történelmi bűneik miatt... (Herceg Jánosról, 165. o.)

Vajda attól sem idegenkedik – és ez már egyszerűen *politikailag inkorrekt* –, hogy valakinek a munkásságát annak betegsége felől értelmezze: Varga Zoltánról írja, hogy „az áttételes alkotásmód választása nála nem egyszerűen alkotói meggyőződés kérdése, minthogy Vargát

kora gyerekkora óta tolókcsihoz kötötte a betegsége, aminek következtében az életet egészen sajtáságosan kellett megtapasztalnia, s ezért, az élménybeszámolóknak a látszatát is elkerülve, a pszichológia és a fantasztikum világában, illetve – legalább látszólag – az általános emberinek a közegében talált magára.” (261. o.) Hogy aztán azt is megállapítsa, Varga azért lehetett bátor írásaiban, mert tolókcsiiban ülő betegként a hatalom úgysem tudott volna vele mit kezdeni: „jóra használva föl a helyzete biztosította védettséget [...] szabadon véleményezheti a világot, abban pedig elsősorban a jugoszláv szocializmust” (325. o.)

Mint már arra is utaltunk: Vajda könnyedén bánik a történelmi kérdésekkel is. Szerinte a hatvanas években „az ország elhagyása nagy kockázattal jár”. (212. o.) Érv, hivatkozás egy darab sem, ráadásul tudjuk – éppen a hatvanas években kezdhettek le szabadon utazni a jugoszláv állampolgárok, ekkor indult meg Nyugat-Európába a vendégmunkás-áradat is, a törökök, muzulmánok, illetve bosnyákok Törökországba emigrálhattak, mások a tengerentúlra költöztek, mint sok vajdasági magyar is. Meg aztán Vajda úgy látja, az 1960-as évek elején „Az újvidéki Híd lassanként a szovjet meghatározottságú magyar kultúrpolitika élő lelkiismeretévé vált.” (293. o.) (?! – azaz egy másik állam kultúrpolitikájáé!) – ám aztán éppen azt ismerteti, hogy az újvidéki Híd folyóirat körül csoportosulók mit vitatkoztak E. Fehér Pállal és másokkal... Vajda szerint „Az Újvidéki Rádió mellett, bel- és külföldön egyaránt, elsősorban a Magyar Szóra hárult az új jugoszláv államrend tekintélye fenntartásának kötelessége. [? – Vajda szerint tehát az egész államrend tekintélye a Magyar Szón múlott!] A belügy érthetően mindenekelőtt ennek a két intézménynek a működését ellenőrizte nagy körültekintéssel. A besúgóhálózat működtetése mellett a legmegbízhatóbb kádereit ültette vezető funkcióba. Az irányító szerep – ahogyan ezt Kalapis Zoltán, a Magyar Szó főszerkesztője a visszaemlékezéseiben írja – nemritkán a besúgás kötelezettségével járt együtt.” (401. o.) Vajda másutt is úgy ír a besúgókról, mintha minden nyilvánvaló lenne (miközben Szerbiában máig nem nyitották meg az archívumokat, ahol a szocialista ügynökrendszer aktái vannak-lehetnek): „A kevésbé intelligensek közül nyilván többen lelkiismereti okokból lettek túlbuzgó lojálisokká [sic!], paprikajancsikká, sőt besúgókká is.” Vajda azonban adós marad a magyarázattal: ki állapította meg, hogy a kevésbé intelligensek lettek éppen besúgókká, s természetesen egy nevet sem említ meg.

Sorolhatnánk tovább a példákat, amelyek azt bizonyítják: szó sincs itt egy használható eszme- és irodalomtörténetről, mindennek a tudományhoz sincs semmi köze. A kisebbségi *tudományoskodó és magyarkodó* írás tipikus termékével állunk szemben, tudományos köntöst öltő publicisztikáról.

S hogy még botrányosabbnak ítélhessük az egész produkciót, íme a slusszpoén: mint említettük volt, Vajda Gábor a szabadkai *Aracs* folyóirat felelős szerkesztője (főszerkesztő nincs is), s alighanem ritka, különleges élményben lehet részünk, ha kezünkbe vesszük az *Aracs* 2007. évi 4. számát. Vajda saját könyvéről nem kevesebb, mint három recenziót közöl, Mák Ferenc, Kerekes József és Huszár Zoltán tollából, akik szerint: „Vajda Gábor délvidékiségünk egyik legfontosabb kötetét tette az olvasók asztalára [...] könyve a tisztánlátás pillanata”,¹¹ „egy súlyos mondanivalójú, jelentős könyv”,¹² „olyan, mint egy regény, hiszen már a szerkezete is regényszerű: előkészítéssel indul, mely izgalmas bonyodalmakkal folytatódik, majd a tetőpont után a megoldás következik [...] vádirat az elnyomók, a megfélemlítők és kiszolgálóik ellen. Ugyanakkor a szerző sikeresen végezte el a Délvidéken keletkezett magyar irodalmi alkotások ártértékelését is.”¹³

Mark Lilla *A zabolátlan értelem. Értelmiségiek a politikában* c. könyvében¹⁴ arra figyelmeztetett, hogy „aki vállalkozik rá, hogy kozmetikázatlanul megírja az európai értelmiség 20. századi történetét, annak bizony jó gyomorra van szüksége”. Vajda Gábor viszont nagyon is sokat kozmetikázott, s sajnos Lilla figyelmeztetését továbbgondolva azt kell mondjuk, jó gyomorra van szükség ahhoz is, hogy a 21. század elején íródott, a 20. századi értelmiségről szóló effajta munkákat végigolvassuk.

¹¹ Mák Ferenc: A megkerülhetetlen szembesülés. *Aracs*, 2007. 4. sz. 89. és 93.

¹² Kerekes József: Sorok olvasónaplómból. *Aracs*, 2007. 4. sz. 95.

¹³ Huszár Zoltán: Egyenes beszéd. *Aracs*, 2007. 4. sz. 96. és 101.

¹⁴ Mark Lilla *A zabolátlan értelem. Értelmiségiek a politikában*. Budapest, Európa, 2005.